

La difícil convivència a les aules

Marc Antoni Adell i Cueva¹ i Violant Estreder i Ort²

Unitat d'Investigació en Psicologia de les Organitzacions i del Treball (UIPOT)

Departament de Psicologia Social

Facultat de Psicologia, Universitat de València

Correo electrónico: marc.adell@uv.es

resum/abstract:

La present col·laboració s'adreça a analitzar i a proposar les intervencions més adients, envers el tema de la violència en l'àmbit escolar. Bé que emmarcant el fenomen i les actuacions per desactivar-lo, en un context global i integrat de tots els components de la comunitat educativa.

The aim of this study is to analyze and to propose the best appropriate intervention about the question of the violence, over the school space. With the purpose to frame the phenomenon and the subsequent actions to deactivate it, in a global and integral context of all the members of the educational community.

paraules clau/keywords:

Relació educativa, convivència, assetjament, prevenció, resposta integral, currículum, autonomia personal, educació per a la ciutadania.

Educational relation, life together, buylling, prevention, complete reply, curriculum, personal autonomy, education as a citizen.

Introducció

Resulta del tot evident -i per tant no caldria esmentar-ho- que si no hi ha un mínim de clima civilitzat, d'ordre, de disciplina i de convivència establitzada, a les aules i al centre educatiu, l'ensenyament es veu dificultat i, de vegades, fins i tot impossibilitat. L'existència, per tant i *a priori*, d'un ambient de relacions socials i convivencials entre

els components de la comunitat educativa –alumnat, professorat, famílies, context immediat...- esdevé *conditio sine qua non*, per garantir una intervenció educativa profitosa.

La qüestió, però, no acaba ací. I és que no només un clima convivencial de mínims, resulta indispensable per a l'exercici normalitzat de la funció docent, sinó que, a més, una bona base de relació social -d'aula i de centre- esdevé la millor eina per garantir una formació integral i integrada del nostre alumnat, perquè la (bona) convivència no només és facilitadora dels processos instructius, sinó generadora d'actituds favorables a la bona relació entre iguals i diferents, és a dir, per a la socialització i el creixement personal, alhora (Adell, 1995).

¹ Inspector que fou d'Educació i ara professor del CAP, membre de l'equip d'investigadors de la UIPOT –Unitat d'Investigació de Psicologia Organitzacional i del Treball- i director de l'ANUARI de Psicologia de la SVP –Societat Valenciana de Psicologia-.

² Llicenciada en Psicologia i Doctoranda del Dep. de Ps. Social-UEVG, secretària de l'ANUARI de Psicologia de la SVP –Societat Valenciana de Psicologia-.

La violència, com a atemptat a la convivència

Des de sempre han existit problemes de relació entre l'alumnat i de l'alumnat amb el professorat, que han dificultat -en major o menor mesura- la conformació de contextos convivencials positius. És cert. Ara, però, el tema s'ha agreujat per la indiferència social envers els valors -quan no perversió directa, pels "models" grimpadors i asocials dels què es fa ostentació- i la violència de l'entorn pròxim i planetari. I és que l'escola, l'institut -la universitat fins i tot-, no es poden sostroure al context en què s'insereixen i del que reben -i retornen- estímuls permanents.

A més, a part de les agressions típiques i convencionals en forma d'insults, burles i agressions físiques i psicològiques, ara noves modalitats de violència fan la seua aparició: el *bullying* (Díaz Aguado, 2005), per ex. que té terroritzats a un nombre, cada vegada més important d'infants i adolescents, també als nostres centres educatius. Aquesta pràctica de *matonisme* (Avilès, 2005), de prepotència, d'assetjament que alguns xicons i xicones practiquen -emparrats i, fins i tot estimulats, pel seu grup de còmplices- cap a algun company o companya més desassistit o aïllat, comença a resultar preocupant, per la freqüència i gravetat dels casos detectats: no caldrà sinó recordar a Jokin, l'adolescent de 14 anys d'Hondarribia, que es despenyà des d'un precipici i a Cristina d'Elda, de 16 anys, que es llançà des de dalt d'un pont. Són episodis especialment dramàtics, que alguns no hem oblidat. Però no els únics: burles sistemàtiques, amenaces vetllades o directes, colps i robatoris, aparició d'armes blanques o bats de beisbol... comença a ser més habitual del què desitjaríem entre els

col·lectius d'adolescents, dins i fora dels centres escolars. Al respecte, els experts comencen a denunciar que és la societat la que es assetjadora i exclouent i la violència escolar -casos de *bullying*, inclosos- no són més que la punta de l'*iceberg* d'una societat malalta. Massa fort, pot ser? Ja ens agradaria pecar d'alarmistes, però la realitat ens allibera: 3 de cada 10 alumnes d'ESO han estat objecte d'insults, el 8.5% han patit amenaces i el 4.1% agressions, segons dades del *Defensor del Pueblo*. I les xifres van en augment: el 15% asseguren haver estat víctimes de violència escolar i un 3% estan patint assetjament. D'altra part, el telèfon de la Fundació ANAR -*Ayuda a Niños y Adolescentes en Riesgo*- ha vist passar del 2% al 9%, les trucades, en demanda d'ajuda per *bullying* (Adell, 2006). El fenomen, òbviament, presenta una etiologia complexa i, a part de les causes intrínseques a la personalitat d'alguns adolescents conflictius, ens trobem amb contextos -familiars, escolars i socials-, massa autoritaris, desestructurats o permissius, que actuen en forma de "caldo" de cultiu i afavoreixen la seua aparició.

Una altra lamentable manifestació de la violència per la violència, la tenim en la filmació d'agressions, en el mòbil, que certs adolescents han convertit en moda, entre els grups més agressius i marginals. Son els *happy slappers*, els de la "bufetada divertida" (Nieto, 2006). Unes gravacions que la tecnologia *bluetooth* les difon per tot arreu. I les seues víctimes no són només els companys de classe o centre, sinó transeünts despistats, passatgers del metro i del bus i, amb especial crueltat, immigrants i indigents. També companys de classe o de centre en situació de carències i marginació. I val a dir que els danys no només són físics, especialment cruel és l'agressió psicològica de les burles, els insults, les amenaces...

Així com les seqüeles no només són visibles, sinó interioritzades i de repercussió afectiva greu, generadores de processos depressius alarmants.

I encara, en els últims temps, s'ha afegit el *ciber-assetjament* que fa un ús pervers de la tecnologia d'*internet*, penjant a la xarxa o amenaçant de fer-ho gravacions compromeses de la intimitat de certs adolescents, que es deixen entabanar o són portats amb engany o amenaces a "posar" en actituds o situacions compromeses.

Què fer, aleshores?

Què fer, aleshores, a la vista de situacions com les descrites -i viscudes- en determinats ambients de l'entorn escolar? Primer que res reconèixer l'existència del conflicte, com avisa el professor Marina (2006). Òbviament ni mirar a l'altre costat, ni encongir els muscles, ni donar la culpa als "altres", ni reaccionar violentament o dramàticament.

Així, doncs, davant un fet violent, una agressió, un conflicte, no hi ha dubte que cal actuar de forma immediata, encara que en cap cas precipitada. Caldrà començar situant, dimensionant i contextualitzant el fet en qüestió: *Què ha passat?... A qui afecta?... Com se sent l'agredit? En quina mesura distorsiona l'activitat escolar?...I, paral·lelament, mantenint la calma: No passa res... Tranquil·litat... Veiem... Passem al despatx.* Perquè -recapitulant- *Què ha passat exactament?... Qui ho ha vist?... Algú pot explicar què ha passat?... Et (us) sents (sentiu) millor?... Així que açò ja ve d'abans?... Des de quan?... A poc a poc... Veiem pas per pas... Què podríem fer? Com podem recuperar la normalitat?... Passarem el tema a la Comissió de convivència, però què fem mentrestant?... Podem acordar alguna me-*

sura provisional? Estaríeu disposats a acceptar una solució de compromís?... Com ho explicarem a la resta de la classe o de l'institut?... No cal dir el paper fonamental que juga -en qualsevol intervenció d'aquell tenor- la figura del tutor o tutora (Benàssar i Gil Beltrán, 1992), l'adult més proper a l'alumne o alumnes afectats i model desitjable de mediació. Així com el psicopedagog o psicopedagoga, en tant que expert en el diagnòstic de les conductes dels alumnes adolescents i en les tècniques de recuperació de comportaments positius. Caldrà també comptar amb l'equip docent de cicle o etapa i amb els directius i els òrgans de govern i participació del centre.

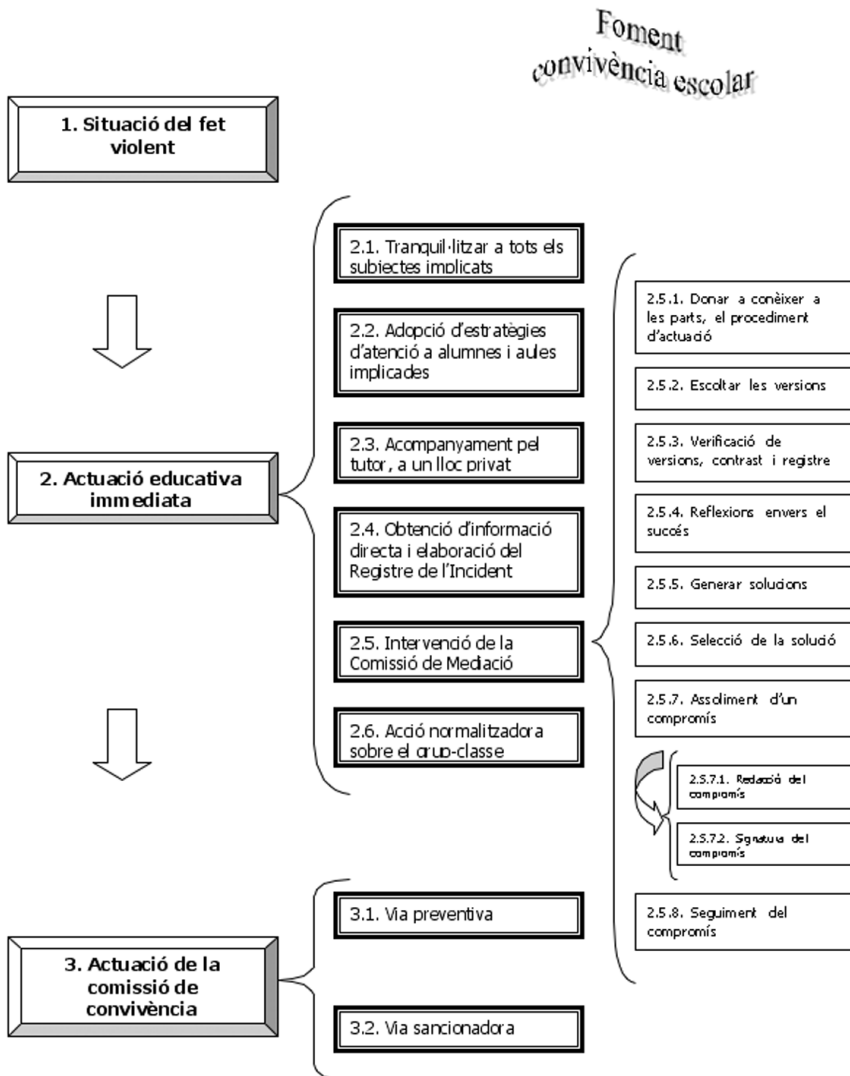
I tot això sense oblidar a la Comissió de convivència, que haurà de posar-se en marxa, per fer la recollida de dades més exhaustiva possible, reflexionar en profunditat i proposar les mesures més adients. Així, en un clima de serenor però de contundència, haurà d'aplicar la normativa explicitada en el RRI -Reglament de Règim Interior-, escoltant les parts, analitzant l'informe i la proposta del tutor o persona responsable que inicià l'actuació: verificant, contrastant i enregistrant tota la informació sobre el decurs del fet conflictiu analitzat. I instant els protagonistes a assumir la decisió correctora estipulada, alhora que es comunica a la comunitat escolar, la mesura adoptada i es reparen els danys morals que han pogut produir-se. També es dissenya el seguiment de l'aplicació de la decisió que es pren, amb la complicitat de la família. I quan s'incorpora una sanció, es presenta com a mesura terapèutica inevitable, però assumida i superable, amb tarannà conciliador. Així:

A llarg termini, però, el tema ha d'encarar-se des de paràmetres més amples: polítics, socials, culturals, assistencials, educatius i,

excepcionalment, policials i judicials. A tal efecte, la reforma de la *Ley del Menor*, per a combatre millor el *bullying*, és una bona iniciativa. Com ho és la sèrie d'intervencions

interinstitucionals, per afavorir la integració dels immigrants i els socialment desfavorits. Així mateix caldrà abordar, seriosament, el foment del pluralisme i la

DIAGRAMA D'ACCIÓ IMMEDIATA

(Font: Salvador Vivas)

convivència de cultures i llengües i habilitar dotacions generoses –econòmiques i de recursos humans- per a prestar assistència als col·lectius i famílies afectats. Al respecte la participació de la Universitat -la Facultat de Psicologia en concret, en un equip que coordina el professor Latorre-, en els programes d'intervenció i assessorament als centres educatius, en temes de conflictitat en la convivència, és una bona notícia. Sempre, però, que impliquen al conjunt de la comunitat educativa, i s'inserisquen en un projecte educatiu i curricular plent de valors i de coratge, per a fer front al fenomen. També la nova assignatura d'"Educació per a la Ciutadania" -escamotejada als centres públics, per decisió, del tot incompreensible, de la Generalitat Valenciana- podria estar col·laborant a reorientar les perspectives de la convivència als nostres centres educatius. En qualsevol cas el sistema educatiu farà bé en prioritzar la formació de la persona, amb intervencions afavoridores d'actituds i hàbits de socialització positiva, a més de l'equipament en continguts curriculars, amb el reforç d'estratègies no del tot prestigiades ni potenciades, com la tutoria i el treball cooperatiu a l'aula. I, si fa al cas, amb la incorporació de programes específics, per al foment de la convivència a les aules i de minoració de l'absentisme escolar, que acaba afavorint la gestació de conductes agressives i antisocials.

Altrament, la família té un paper fonamental i irrenunciable i els progenitors -i els altres components de la unitat familiar- disposen, encara, de credibilitat suficients, per actuar en favor del creixement moral dels fills, malgrat les dificultats i limitacions. Òbviament no en solitari, sinó, sumant esforços amb l'escola.

En definitiva és la societat, en conjunt, la que ha d'afrontar un tema tan greu com el

que ens ocupa i preocupa (Estañán, 2006), començant per reflexionar i actuar al si de la pròpia societat per mirar de superar la imatge d'insolidaritat, d'egoisme, de crueltat i de "passotisme" que destil·la. Perquè com diu José Antonio Marina (2000) cal que col·laboren tots: autoritats educatives, professorat, associacions de mares i pares, confessions religioses, serveis socials... tots.

Intervencions

El tema de la violència, però, s'ha resolt -o s'ha intentat resoldre- a través de l'exercici de l'autoritat. Ara la qüestió s'ha dimensionat considerablement i no es troben les estratègies per intervenir adequadament. Cal buscar les causes, detectar els abusos, moltes vegades larvats i dissimulats, descobrir les trames i els qui les manipulen i combatre les complicitats i els anonimats. Òbviament la creació de climes afavoridors i convivencials esdevé imprescindible, així com l'acord explícit de tota la comunitat escolar: alumnat, professorat, psicopedagogs, directius, autoritats, famílies...en la creació d'un bon ambient de relacions i en l'acompliment del marc de convivència establert, tenint en compte: els processos de socialització, les variables organitzatives i les actituds davant el canvi.

Els *processos de socialització* perquè, justament, el conflicte es crea quan les estratègies d'intervenció no són les més adients a la individualitat del subjecte, a l'hora de plantejar la seua integració al grup: cal articular les diferències harmònicament i al servei mutu, de l'individu i del col·lectiu. Altrament els processos de socialització han de seqüenciar-se, en intensitat i temporalment, per donar oportunitat al subjecte a digerir els moments i a assolir, conscientment, els reptes que això suposa.

Òbviament les intervencions es produeixen en contextos més o menys *organitzats*: escola, família, grup d'iguals...i no es pot prescindir de la disponibilitat de recursos, de les relacions de poder, de la comunicació, del clima de relacions, de l'existència de determinades estructures, de les normes més o menys explícites...

A la fi tot és un problema d'*actituds*. I la flexibilitat per assolir els canvis necessaris i adequar-se als temps i als espais, no tots els adults la tenim superada. Així, doncs, caldrà reflexionar sobre el tema i treballar les predisposicions, els posicionaments i els hàbits envers la convivència, des de plantejaments morals, al servei de la veritat i de la persona i del bé comú i no d'altres objectius no sempre presentables. I en parlar de *models* d'intervenció, podem referir-nos: al model mecànic (obediència) i al model co-responsable (participació).

Òbviament l'exigència disciplinària basada, simplement, en l'autoritat i que demana només obediència en els subjectes, es troba fora de tot temps i espai actuals i també fora dels esquemes de maduresa personal i social desitjables. Hem de treballar per fer present un estil de relació, que supose la participació en la vida del grup i que incite a les aportacions -crítiques, per què no- dels seus membres. Un estil o un model basat en la coresponsabilitat i el diàleg (Campo, 2000) en la presa de decisions i en el disseny de les propostes. Així que, en el tema de la convivència a les aules, cal superar la concepció tradicional de la disciplina i fer camí cap a un nou concepte de la gestió de l'activitat escolar. I tot això creant el clima adequat, orientant el treball de l'alumnat, integrant les conductes individuals, facilitant la comunicació i la interacció i potenciant les condicions afavoridores

de l'aprenentatge. Es tracta d'arribar a una comprensió intel·ligent de la conducta de l'alumne i en interessar-se per conèixer la seua personalitat i el desenvolupament de les seues capacitats i reaccions, recerçant l'etiologia de les conductes problemàtiques i així distingir entre les que tenen l'origen en el propi alumne i les atribuïbles a elements externs (Adell, 2006). Entre les *intrínseques* poden, entre altres, detectar-se les següents:

- Les estratègies -de vegades disruptives- que posa en marxa el xicon o xicona per captar l'atenció.
- Els problemes que apareixen per l'absència d'èxit o la presència de fracàs que es tradueixen en absentisme o en conflicte.
- L'autoconcepte i autoestima negatius, que porten a la inseguretat personal i a la pèrdua de motivació.
- La inadaptació envers l'activitat acadèmica, perquè les expectatives inicials han pogut veure's defraudades.
- El desenvolupament cognitiu insuficient o superior, en un context escolar uniformitzador.
- La component afectiva -intraversió/extraversió, labilitat/estabilitat- que no troba l'equilibri en una dinàmica purament instruccionalista.

Entre les *extrínseques* es trobarien, entre altres:

- Les situacions familiars problemàtiques: desestructuració, clima afectiu i de convivència negatiu, insuficiència de recursos, integració cultural i social deficient...
- Les dificultats o falta d'estímul del context...
- Les disfuncions escolars: règim intern, sistema de sancions, accessibilitat als adults, autoritarisme...

Front a tot això es plantegen, com a resposta, algunes *desiderata* organitzatives. A saber:

1. Poques normes, però clares, conegudes i aplicades.
2. Les normes esdevenen raonables, responen a necessitats i l'alumnat les considera justes.
3. Les normes evolucionen i s'adeqüen al decurs del temps i les circumstàncies.
4. Hi ha canals clars i efectius de comunicació.
5. Les decisions no són arbitràries, sinó que responen a estàndards i a valoracions objectives.
6. Existeix el debat democràtic i participatiu.
7. Hi ha un ensenyament efectiu i adaptat a l'alumnat.
8. El centre ajuda a vèncer les dificultats que puguen trobar els alumnes, en el seu aprenentatge.
9. S'ofereixen activitats complementàries (culturals, esportives, lúdiques...) a la formació integral.
10. Hi ha integració i interlocució amb la família i l'entorn immediat.
11. L'avaluació és objectiva i recurrent.
12. S'orienta adequadament a l'alumnat, en les decisions acadèmiques i vocacionals.
13. S'assoleix que l'escola prepara per a la vida i la futura integració social i laboral.
14. El centre aborda els problemes de conducta, des de plantejaments possibilistes i orientadors.

Estratègies

En podem trobar de tipologia diferenciada (Adell, 2006):

1. *Conductistes*: l'objecte és la conducta observable, el context on es produeix i els seus efectes. Perquè la conducta s'aprèn,

funciona, té unes conseqüències -gratifica uns comportaments i castiga uns altres. Les contingències -o recompenses- cal administrar-les immediatament, de forma realista, consistent i atorgant prestigi i categoria davant els altres.

Vegem algunes tècniques:

- L'economia de fitxes o compensació de punts bescanviables per determinats comportaments: arribar puntual, mantenir l'atenció, mostrar conductes cooperatives, mantenir ordenat el material, entregar els treballs a temps...

- El contracte de rendiment -característiques-:

- assenyalar amb claredat els tipus de conducta desitjable,
- establir nivells assolibles i participats,
- estar signat per totes les parts,
- preveure compensacions atractives,
- establir períodes curts de vigència.
- implicar els pares i la comunitat escolar.
- introduir progressius nivells de responsabilitat.

2. *Cognitives*: l'objecte és el món interior de l'ésser humà. Perquè del que es tracta és de motivar, despertant l'interès per activitats rellevants o que s'emmarquen en un projecte o objectiu vital, per a l'alumne. La *rellevància* s'entén en tasques que els ajuden a relacionar-se amb els altres, a assimilar tècniques que els permeten desenvolupar-se en el seu entorn, reconèixer i perfeccionar les seues capacitats, acceptar-se i valorar-se com a persones...

Un concepte important és el *locus de control* -milor intern que no extern- i la consistència dels valors atribuïts a les tasques escolars, pels propis alumnes. Les intervencions del professor o professora haurien d'adreçar-se a:

- Donar una imatge de seguretat i confiança de sí mateix.
 - Orientar adequadament l'alumne amb instruccions precises.
 - Essent just i ferm davant els problemes.
 - Prenent consciència del què està passant en cada moment.
 - Tenint un coneixement ajustat dels seus alumnes.
 - Proposant nivells d'assoliment -acadèmic i conductual- realistes.
 - Desenvolupant un cert grau d'empatia i imaginació.
 - Gaudint de l'activitat docent.
3. De *gestió* per al govern de la classe, atès que un col·lectiu dinàmic com és el grup-classe, necessita d'uns paràmetres organitzatius i relacionals com ara:
- La puntualitat, com a hàbit a assolir per tothom.
 - Una bona preparació en la matèria.
 - No demorar l'inici de la classe.
 - La utilització efectiva de la paraula.
 - Demanar la col·laboració al grup.
 - Analitzar què està passant i atendre les incidències.
 - Escoltar l'alumnat en les seues interpel·lacions.
 - Presentar una actitud equitativa i justa davant els alumnes.
 - Impartir motivadament l'ensenyament.
 - Incorporar activitats pràctiques.
 - Establir els descansos adequadament.
 - Mantenir el bon humor.
 - Concloure amistosament la classe...
4. De *participació i coresponsabilitat*:
- 4.1. Entre les estratègies d'intervenció grupal, mereix una atenció especial

l'aprenentatge *cooperatiu*, que té antecedents en l'anomenat *monitoring* i cobra actualitat per integrar els alumnes nous, al centres de secundària. Aleshores alguns alumnes dels cursos superiors intervenen com a *professors* d'aquells alumnes de nou ingrés, que presenten alguna problemàtica d'aprenentatge o d'integració. Es tracta de crear estructures de recolzament, mitjançant les quals els xicons i xicones amb carències poden ser ajudats per altres companys. I així de l'aprenentatge cooperatiu resulta:

- Una millora en la comunicació amb els altres, en un clima de confiança i empatia.
- Es crea la necessitat d'aprendre, de discutir i de raonar.
- Es treballen estratègies globalitzadores i de transferència d'aprenentatges.
- S'adquireixen habilitats en l'ús de recursos i materials.
- Es desenvolupa una actitud positiva envers l'aprenentatge compartit.
- Es fomenta un clima de llibertat i seguretat que afavoreix l'estabilitat emocional dels subjectes.
- S'assoleix un progressiu protagonisme i es consolida l'autonomia personal en la presa de decisions.

En suma, es treballa per consolidar la convivència a les aules i al centre.

4.2. Una intervenció recuperadora de les conductes socialment desitjables -en adolescents conflictius- és el mètode de Don Hellisson, de la universitat de Illinois, Chicago, que ha estat trasplantat amb èxit al nostre context per un grup d'experts de la universitat de València, dirigits per la Dra. Escartí: es tracta de la instrumentació de l'*esport* a favor de la recuperació de

les habilitats socials per a la convivència, atès que les activitats físiques ofereixen als adolescents l'oportunitat de potenciar aspectes socials de relació, fonamentals. Així s'han vist reduïdes -quan no eliminades- les conductes de risc, augmentat les habilitats socials i la integració al grup d'adolescents conflictius. (Escartí, 2005).

Perspectives

Ens trobem, doncs, davant d'un procés complex, el de les respostes a les situacions de conflicte i cal apostar per la prevenció -sense defugir les accions correctives que calguen-, mitjançant mesures organitzatives i conviencials, abans que les situacions arriben a esdevenir no desitjables.

I en aquell context de complicitat amb la resta de la societat, el centre haurà d'actuar com a *comunitat educativa integrada* (Adell, 2008), si vol consolidar en el futur el seu projecte i tots els seus components -alumnes, professorat, orientadors, òrgans de govern, directius...- tots hauran d'estar al servei del millorament de l'educació. D'aquesta manera, si els centres assoleixen el compromís d'intervenir sistemàticament en el millorament de la convivència, caldrà que vagen més enllà de la confecció de reglaments disciplinaris, tot fomentant la participació i la coresponsabilitat i el debat en les reunions ordinàries dels seus òrgans -Consell de centre, Claustre, departaments, equips docents etc.- I amb la periodicitat establerta a la Programació General Anual (P.G.A.) on figure, com a prioritat, el foment de la convivència. Aleshores caldrà impulsar projectes d'intervenció integrats, perquè una problemàtica de la complexitat dels comportaments violents no pot abordar-se, només, des d'una dimensió. Així esdevé imprescindible l'actuació des

de l'àmbit educatiu, de benestar social i d'ocupació, de justícia i de sanitat. A més de les actuacions culturals i d'oci i del suport familiar.

Així en el camp de l'*educació* esdevé imprescindible:

- Desenvolupar programes innovadors i amb connotacions axiològiques, en l'anomenada formació en valors i temes transversals.
- Prevenció de l'absentisme escolar.
- Educació per a l'oci i el gaudi de la natura.
- Formació de pares i mares en conductes positives dels adolescents.

Des de *benestar social i ocupació*:

- Programes de transició a la vida laboral.
- Mesures d'integració al treball dels joves.
- Ajudes a activitats associatives juvenils.

Des de l'àmbit *judicial*, si s'escau:

- Intervenció de la fiscalia de menors.
- Substitució de compliment de condemnes per prestacions alternatives.
- Redempció de penes per conductes socials i informes favorables dels centres educatius.

Des de la *sanitat*:

- Atenció a la prevenció de drogoaddiccions.
- Programes de desintoxicació.

I treballar des de propostes de reparació personal i social, com a alternativa a la simple punició dels fets. D'aquesta manera s'obliga al subjecte a conscienciar-se de la insolidaritat i del caràcter agressiu de les seues conductes, tot participant en la reparació del dany causat i s'evita la cobertura familiar que, amb el simple pagament de la sanció econòmica, *soluciona* el tema.

En aquest sentit ja s'han posat en marxa alguns programes integrals d'intervenció amb l'antuència de jutges, autoritats policials, assistents socials, centres educatius i famílies, que estan donant bons resultats.

Epíleg

La nostra aportació no pretén sinó contribuir a l'enfocament i dimensionament del problema i a bastir les actuacions reparadores de la convivència malmesa, que s'escaiguen. Òbviament, apostant especialment per les mesures preventives i de perspectiva global d'intervenció, implicant la totalitat de la comunitat educativa, en un context social i institucional còmplice. Així es tracta de recuperar l'equilibri afectiu i moral dels agredits per la violència i l'assumpció –educativa i reorientadora, més que no punitiva- de responsabilitats pels agressors, com el necessari assossec en el conjunt dels agents intervinents en la tasca educativa, en un clima de convivència i respecte, inclosa la consideració de la dimensió afectiva de la personalitat.

En això estem. O en això haurem de seguir estant.

Bibliografia

- Adell i Cueva, M. A. (1995) Les variables predictores del benestar acadèmic. *Anuari de la Societat Valenciana de Psicologia*, 2(1), 97-123. València.
- Adell i Cueva, M. A. (2006) *Buyling*. *Fulls d'Inspecció*, 6, 18-20.
- Adell i Cueva, M. A. (2006) Estrategias para mejorar el rendimiento académico de los adolescentes. *Piràmide-ANAYA*. Madrid (2ª ed.).
- Adell i Cueva, M. A. (2008) Violència a les aules. *Fòrum Europeu d'Administradors de l'Educació*, 11, 14-15.
- Avilés, J. Mª (2005) *Bullying, violencia interpersonal*. *All-i-oli*, 184/13. València.
- Benàssar, J. J., i Gil Beltrán, J. M. [Coord.] (1992) *Sesiones de tutoria en Educació Secundària. Què fer? Guia del professor*. Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència. València.
- Campo, A. (2000) Convivencia en positivo en los centros escolares. *Valores que la sustentan*. *Organización y Gestión Educativa*, 4, 3-8.
- Díaz-Aguado, M. J. (2005) Un iceberg llamado acoso escolar. *El País*, 29.05.05, 32. Reportaje de A. Alfageme y Ch. Nogueira. Madrid.
- Escartí, A. [Coord.] (2005) *Responsabilidad personal y social a través de la educación física y el deporte*. GRAÓ. Barcelona.
- Estañan, S. (2006) *Violència i resolució de conflictes en els entorns escolars*. *All-i-oli*, 191/17. València.
- Marina, J. M. (2000) *La convivencia en los centros educativos*. *Organización y Gestión Educativa*, 4, 32-36.
- Marina, J. A. (2006) *La violencia en la escuela*. *El Mundo*, 31.01.06. Madrid.
- Nieto, M. A. (2006) *Violencia con móvil*. *El País*, 28.05.06, 4-5. Madrid.
- Internet:
- Marina, J. A.: mobilizacioneducativa@telefonica.net// <http://www.joseantonioamarina.net>
- <http://www.adeit.uv.es/pydsportconference2008/>
- <http://www.aprendemas.com/reportajes/violenciaaulas/p1.asp>
- <http://www.el-refugioesjo.net/acoso/modules.php?name=mobbing&file=04>
- http://www.educacionenvalores.org/article.php3?id_article=423
- <http://roble.pntic.mec.es/~fromero/violencia/indice.htm>
- <http://www.altillo.com/articulos/violencia.asp>
- http://www.aso-apia.org/violencia/v_aulas.htm
- <http://argijokin.blogcindario.com/2005/10/011111-la-violencia-en-las-aulas-el-acosador-escolar-reincide-de-adulto-1.html>
- <http://agapea.com/Violencia-en-las-aulas-n161723i.htm>
- http://www.nodo50.org/xarxafeministapv/article.php3?id_article=610
- <http://www.cipaj.org/vioaulas.htm>
- <http://web.jet.es/pinuel.raigada/LA%20VIOLENCIA%20EN%20LAS%20AULAS..pdf>
- <http://estudios.universia.es/noticia.jsp?idNoticia=69&title=VIOLENCIA-AULAS-TEMA-PRINCIPAL-CURSOS-VERANO-UNED>
- <http://www.20minutos.es/noticia/116668/0/profesores/madrid/violencia/>
- http://www.educacionenvalores.org/mot.php3?id_mot=72

Fecha de recepción: 18/04/2008
Fecha de aceptación: 25/07/2008